

مقایسه‌ی مکتب فتوت ایران با شه‌سواران اروپا

دکتر خاجیک گئورکیان

دانشگاه دولتی ایروان - دانشگاه دولتی روسی - ارمنی - (اسلونی)

اندیشه و تاریخ مکتب فتوت را در جهان اسلام، می‌توان به دو بخش تقسیم کرد: فتوت نظری و فتوت اجتماعی^۱. منشأ فتوت اجتماعی، ایران باستان بوده است و پس از اسلام نیز در ادامه‌ی آیین جوان‌مردی قدیم، در شکل تشکل‌های آزادگان و سپاهیان، در جامعه‌ی ایرانی، ظاهر شده است؛ اما پیدایش گونه‌ی ایدئولوژیک و نظری فتوت، مربوط به جهان عرب است و به خصوص، به ظهور اسلام برمی‌گردد.

درباره‌ی مکتب فتوت، آثار و پژوهش‌های منتشرشده، بسیارند و نیز پرداختن به اصول کلی تاریخ و ابعاد نظری آن، از چارچوب این مقاله خارج است. کار ما در این مقاله، این است که برای نخستین بار، در آثار نوشتاری مربوط به این مکتب، برخی خصوصیات آن و یا گروه‌های اجتماعی

۱- فرانس تیشتر، «گروه فتوت کشورهای اسلامی و نوع ظهور گوناگون آن‌ها مخصوصاً در ایران و کشورهای هم‌جوار آن»، مجله‌ی دانشکده‌ی ادبیات دانشگاه تهران، شماره‌ی دوم، سال چهارم، دی‌ماه ۱۳۳۵، ص ۷۶-۹۴.

مشابه آن را بررسی و با ویژگی‌های این مکتب و گروه‌های مشابه آن در اروپا مقایسه‌کنیم. مقایسه‌ی ما مبتنی بر عناصری مثل موتیف‌ها^۱ و سوژه‌های مشترک و نیز در زمینه‌ی شیوه‌ی سازمان‌دهی و اهداف آن‌هاست.

«یکی از مهم‌ترین قسمت‌های تاریخ اروپا، تأسیس و فعالیت انجمن‌های اخوت شه‌سواران بوده است. در فاصله‌ی قرون هشتم تا یازدهم میلادی، یعنی دقیقاً تا سال ۱۰۹۵ میلادی، سازمان‌های شه‌سواران اروپایی، فقط اتحادیه‌هایی نظامی بودند، بدون هیچ جنبه‌ی مذهبی؛ تا این‌که در این سال، «پاپ کلرمونت دوم»، دربارہ‌ی بخشیده شدن گناهان کسانی که در جنگ با مسلمانان به شهادت می‌رسند، سخنرانی کرد»^۲.

«چنین تصویری را در ایران دوره‌ی اول اسلام نیز می‌بینیم. بازماندگان قشر آزادگان ساسانی، در این دوره تحت خدمت امرای مسلمان وقت درمی‌آمدند و برای تأمین امنیت مرزهای دارالاسلام بر ضد غیر مسلمانان می‌جنگیدند و در عوض، به آن‌ها تیول داده می‌شد»^۳.

به مرور زمان، این قشر، در قرون هفت و هشت میلادی، با اعرابی که در این منطقه ساکن شده بودند، اختلاط پیدا کردند و گویا تحولاتی در آن‌ها ایجاد می‌شود و تبدیل می‌شوند به غازیان (جنگ‌آورانی که در غزوات - جنگ‌های مذهبی - شرکت می‌کردند). طبیعتاً این قشر جدید - غازیان - فقط برای پاداش نمی‌جنگیدند؛ بل که در بیش تر موارد، مبارزه‌ی آن‌ها در راه خدا و برای کسب رضای خداوند و نایل شدن به فیض شهادت بود. این جاست که شباهتی بین آن‌ها و شه‌سواران جنگ‌های صلیبی، آشکار می‌شود: در آغاز، هر دو گروه، اهداف دنیوی داشتند؛ اما بعد، برای رضای خدا فعالیت می‌کردند و این مسأله در متون نوشتاری هر دو گروه، بازتابی آشکار دارد.

برای بررسی اندیشه‌ی مکتب فتوت، چهار گونه منبع اصلی در دست داریم: داستان‌های عامیانه، متون تاریخی، رساله‌های صوفیانه و خود «فتوت نامه‌ها» (که به طور خاص، برای

۱- واژه «موتیف»، معانی بسیاری دارد و در حوزه‌های مختلف، به منظورهای متفاوتی به کار می‌رود. در این قسمت از مقاله، دو معنی این واژه، می‌تواند مد نظر باشد: یکی به معنی «بن‌مایه و درون‌مایه» - که معمولاً در بافت‌های مربوط به ادبیات و متون نوشتاری کاربرد دارد - و دیگر، شکل فرانسوی motive، یعنی motif است که به معنای «انگیزش» است. هر دوی این معانی، در این متن می‌توانسته مدنظر باشد؛ اما به نظر ویراستار می‌رسد که معنای دوم با بافت جمله، محتویات آن، مقاله و معنای سایر واژگان، سازگارتر است؛ یعنی نویسنده به بررسی انگیزه‌ها و علل پیدایی این مکتب در دو حوزه‌ی فرهنگی پرداخته.

۲- واژه «سوژه» نیز وضعیتی مشابه «موتیف» دارد؛ یعنی معانی مختلف، در بافت‌های مختلف دارد. در این جا نیز پیش‌نهاد ویراستار، «عضو»، «تلمع»، «پرو» یا «موضوع» است.

4 - Maurice Keen, Chivalry, Yale University Press, New Haven and London, p. 46.

5 - Mohsen Zakeri, Sāsānid in Early Muslim Society: *The Origins of "Ayyārān and Futūwwa*, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 1995; Franz Taeschner, "Das islamische Rittertum im Mittelalter", *Der Orient in deutscher Forschung*, Leipzig, 1944, pp. 94- 104; Idem, "Das Futūwwa - Rittertum des islamischen in Mittelalters", *Beiträge zur Arabistik, Semitistik und Islamwissenschaft*, hrsg. Von Richard Hartmann und Helmuth Scheel, 1944, pp. 340 - 385.

هواداران آیین فتوت تألیف شده است)۶.

طبقه بندی منابع مربوط به شه سواران اروپا نیز به همین صورت است. در مورد آن ها، تصنیف های درباری، معادل گروه اول، متون تاریخی و وقایع نویسی، معادل گروه دوم، رساله های روحانیان مسیحی، برابر با گروه سوم و متون شه سوارانه - که شبیه فتوت نامه هاست - معادل گروه چهارم هستند.

۱۵۳

نوشته های مربوط به گروه اول، به طور کلی، در هر دو منطقه ی تاریخی - فرهنگی، دلاوری های جنگ جوان، صفات اخلاقی و ماجراجویی های عاشقانه ی آن ها را توصیف می کند. متون تاریخی، این فرقه ها را برهم زندگان آرامش اجتماع معرفی می کنند؛ مورخان جهان اسلام، تحرکات عیاران و نتایج آن را پدیده ای منفی، ارزیابی می کرده اند و در اروپا نیز چنین برخورد منفی ای تا دوران جنگ های صلیبی ادامه داشت؛ زیرا شه سواران هنوز متحد نشده بودند و از منافع امرای خود دفاع می کردند و پیوسته درگیر مناقشات داخلی بودند؛ اما چنان که گفتیم، پس از گردهم آیی کلرمونت، همه ی شه سواران، حول محوری مشترک متحد شدند و در نتیجه، مورخان - که اکثر روحانی بودند - دیدگاه و شیوه ی برخوردشان را نسبت به این گروه عوض کردند و از آن پس، آن ها را مثبت جلوه می دادند. در جهان اسلام، این گروه ها از دوره ی خلیفه «الناصر لدین الله» (۵۷۵ - ۶۲۲ ه. ق) به رسمیت شناخته شدند و تقریباً مبدل به انجمنی شدند که هدف آن ها می بایست تحکیم خلافت متزلزل شده باشد.^۷

متون صوفیانه و روحانی، فرقه ی شه سواری را پوینده ی طریقت الهی می دانستند؛ سرچشمه ی دنیوی آن را نادیده و آن را پدیده ای آسمانی می انگاشتند. به همین دلیل است که مؤسس فرقه ی فتوت را حضرت آدم (ع)، حضرت محمد (ص) و در اکثر موارد، حضرت علی (ع) دانسته اند. در سنت مسیحیت نیز آدم (ع)، ابراهیم (ع) و به ویژه حضرت عیسی (ع) را شه سواران خدا توصیف می کرده اند.^۸

آخرین گروه منابع - یعنی فتوت نامه ها - نظام نامه هایی تشکیلاتی به نظر می رسند که به هیچ وجه، خالی از محتویات دینی نیستند. در این آثار، به رابطه ی مرید و مرشدش توجه مخصوصی می شود و به خصوص، بر این نکته تأکید شده که هیچ شاگردی نمی تواند بدون استاد خود، حتی یک گام در طریقت فتوت بردارد. تقریباً تمام فتوت نامه ها فصلی مخصوص روابط

۶- خاچیک گتورکیان، فتوت نامه ها به عنوان مجسمه های ادبی ایران، رساله ی دکتری، ایروان، ۲۰۰۶ (به زبان ارمنی).

۷- محمد محبوب، آیین جوان مردی یا فتوت، نیویورک، ۲۰۰۰، ص ۵۳.

شاگرد استاد دارند؛ یک مثال آن، فتوت‌نامه‌ی سهروردی است. همین پدیده را در نظام‌نامه‌های شه‌سواران اروپایی می‌بینیم؛ مثلاً در کتابی نوشته‌ی «رامن لول» در قرن ۱۴ با عنوان «A book of the order of Chivalry»، امیری جوان، راه‌درازی را برای یافتن پیری سزاوار خود درمی‌نوردد و بالاخره، مرشد پیر را در اعماق جنگلی می‌یابد و راه و رسم آیین شه‌سواری را از او می‌آموزد^۹. شباهت این داستان با روایت قرآن کریم درباره‌ی تعلیم دیدن حضرت موسی (ع) از حضرت خضر (ع)، آشکار است. قابل ذکر است که عرفای اسلامی و نویسندگان فتوت‌نامه‌ها برای اثبات وجوب استاد و پیر برای شاگرد و مرید، به همین روایت استناد می‌کنند.

در سازمان فتوت، مراسم تشریف (درآمدن به حلقه‌ی اهل فتوت) اهمیت خاصی دارد و در فتوت‌نامه‌ها شرح این مراسم، به تفصیل می‌آید. در این قسمت نیز با اروپاییان، مشابهت‌هایی وجود دارد؛ مثلاً یکی از آن‌ها - که از دید محققان، دور مانده است - چنین است: در فتوت‌نامه‌ای نوشته‌شده در قرن پانزدهم میلادی و به دست مؤلفی ناشناس، روایت می‌شود که هنگام تشریف حضرت محمد (ص) - بنیان‌گذار فتوت - به این آیین، هم‌راه با وی، چهل نفر از اصحاب ایشان نیز جامه‌ی فتوت می‌پوشند^{۱۰}. در اروپا نیز در انگلستان سال ۱۱۲۸ میلادی، پادشاه «هانری» در حوالی «روئن»، هم‌راه با امیر «آنژو» به نام «ژوفره»، سی نفر دیگر را به مقام شه‌سواری، مشرف می‌کند^{۱۱}. در سیسیل هم امیر «روژر» در سال ۱۱۳۵ میلادی، هم‌راه با دو پسر خود، به چهل جوان از دوستانشان، لقب شه‌سوار اعطای می‌کند^{۱۲}. در این مراسم، ابزار مخصوص، مثل جامه‌های مختلف و شمشیر، نقش مهمی دارد. شمشیر حضرت علی (ع) در آیین فتوت، جایگاه ویژه و حیرت‌انگیزی دارد: پیام‌بر درباره‌ی آن چنین گفته است: «لا فتی الا علی؛ لا سیف الا ذوالفقار». در روایت شه‌سواران اروپایی نیز شمشیر «دورندال رولند» چنین نقشی دارد.

باید بگوییم که منشأ این‌گونه انجمن‌های مردانه، به دوره‌ی مشترک هند و اروپایی می‌رسد. به نظر محقق مشهور فرانسوی، «ژرژ دومزیل»، جامعه‌ی هند و اروپایی به سه قشر اصلی تقسیم می‌شده: روحانیان، جنگ‌آوران و کشاورزان (یا صاحبان حرف). انعکاس این طبقه‌بندی را در آیین جوان‌مردی ایرانیان می‌توان دید. عقیده‌ی عمومی، این است که هرچند در دوران

9 - Ibid, p.9.

۱۰- چهارده رساله در باب فتوت و اصناف، مقدمه، تصحیح و توضیح مهران افشاری و مهدی منای‌نی، تهران، ۱۳۸۱، صص ۷۱-۷۳.

11- Maurice Keen, op. cit, p.65.

12 - Ibid, p.69.

اولیه، حاملین اندیشه‌ی فتوت، روحانیان و جنگ‌جویان بوده‌اند، اما از قرون پانزده و شانزده میلادی به بعد، اندیشه‌ی فتوت مربوط به گروه سوم - یعنی اصناف و پیشه‌وران - به وجود می‌آید و آن‌ها نیز از اعضای ثابت جوان‌مردان می‌شوند و مدارک زیادی، به صورت فتوت‌نامه‌های اصناف به ما رسیده است.

در سازمان‌های اروپایی جوان‌مردان، منشأ هند و اروپایی روحانی - جنگ‌جویانه‌ی این قشر، کاملاً حفظ شده و پیشه‌وران، هیچ‌گاه حامل آیین شه‌سواری، معرفی نشده‌اند؛ اما قشر پیشه‌ور نیز از سوی دیگر، خود را از امکان ایجاد انجمن‌های اخوت، محروم نکردند و بازتاب خواست آنان را در این زمینه، در ایجاد سازمان‌های فراماسونی در انگلستان می‌بینیم که نخستین بنیان‌گزاران آن، بناها بودند. (جالب است که در ایران نیز سازمان بناها وجود داشته است و نظام‌نامه‌ی آن‌ها نیز به صورت «فتوت‌نامه‌ی بنایان» وجود دارد.) درباره‌ی رابطه‌ی فراماسونری با آیین مهر - که بی‌شک از ایران برخاسته است - نیز بعضاً سخنانی گفته‌اند.

نکته‌ی دیگری که اشتراک ظاهری مکتب فتوت را با شه‌سواری اروپا نشان می‌دهد، آمیختگی زیربنای اجتماعی کهن هند و اروپایی، با جنبه‌ی نسبتاً ایدئولوژیک ادیان ابراهیمی نژاد سامی است.

برای پرهیز از تطویل کلام، در این جا سخن خود را به پایان می‌برم؛ با امید به این که این تجربه در بررسی تطبیقی اندیشه‌ی فتوت و انجمن‌های شه‌سواران اروپا برای افتتاح باب مطالعات بیشتر در این زمینه، مفید واقع شود.

پښتونستان د علومو او انساني مطالعاتو فریښکي
پرتال جامع علومو انساني